

ALİYA'YI ANLA(T)MAK

— KAMİL ERGENÇ —

Aliya İzzetbegović

20. yüzyılın Müslüman tefekkür havzasında köşe taşı diyebileceğimiz isimlerden biridir Aliya İzzetbegović. Onun zamana Müslümanca tanıklığı, 21. yüzyılı müdrük Müslümanlar için yol göstericidir. Hem modern paradigmanın epistemolojik ve ontolojik mahiyetine hem de İslâm'ın tevhidi perspektifine vukufiyeti sayesinde özgün bir duruşun, haysiyetli bir temsilin, vakur bir liderliğin mümessili olmayı başarmıştır.

Bir yandan bağımsızlık için direniş örgütlerken diğer yandan toplumunun İslâmî referanslar temelinde biçimlenmesi için gösterdiği gayret takdire şayandır. Avrupalı “beyaz adamın” barbarlığının/vahşiliğinin deşifre edilmesinde oynadığı rol kritiktir. İnsan hakları, hümanizm klişelerinin Müslüman (daha genelde Doğulu) toplumları kapsamadığını bizzat tecrübe ederek öğre(n/t)miştir. 1492’de ve sonrasında Endülüs’ten geriye kalanlara reva görülen zalimlik, yaklaşık beş yüz yıl sonra Bosna’da hortladığında, aydınlanmış Avrupa’nın kapkaranlık

yüzüyle karşılaşacağını beklemiyordu buradaki Müslümanlar. Fakat tarih tekerrür etti ve Kıta Avrupa’sı Müslümanların sistematik kıyımına müzaheret etmekte hiçbir sakınca görmedi. Öteden beri farklı inanç gruplarıyla barış için bir arada yaşama kültürüne yabancı Batı Hristiyanlığı biz kez daha, kodlarındaki “farklı olana nefret” duygusunun esiri oldu. Bu nefretin, bugün de yoğunluğundan hiçbir şey kaybetmeden farklı şekillerde tezahürleri olduğunu görmek için herhâlde kör olmak gerek...

TEFEKKÜR DÜNYASI

Aliya’yı farklı kılan, Avrupamerkezci bilgi sisteminin mahiyetine ve keyfiyetine dair farkındalığı olduğu kadar, İslâm’ın insan-tabiat-devlet-toplum-aile-sanat-Tanrı tasavvuruna/ telakkisine aşinalığıdır. Bu aşinalık karşılaştırmalı okuma yapma imkânı sağlamış ve Avrupamerkezci düşüncenin yapısal sorunlarının tespit edilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu sayede İslâm’ın, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi semitik

dinlerle sentezlenebilir olmadığını, bilakis kendine mahsus özgünlüğü içinde anlaşılması gerektiği gerçeğini idrak etmiştir. Bu idrak onun ufuk açıcı tefekkür ameliyesinin ana dayanağı olacaktır. Öte yandan İslâm dünyası toplumlarının ahvaline dair bilgisi sayesinde, Ali Şeriatî'nin "Ne yapmalı?" sorusunda belirginleşen çözüm önerilerini de somutlaştırmayı başarmıştır. Aliya'nın tespit ve önerileri, İslâmî hareketin fikrî tekâmülünün 20. yüzyıldaki nişanesi olarak üzerinde dikkatle durulmayı hak ediyor.

Avrupa'da 19. yüzyıl pozitivist-materyalist dünya görüşü ve hayat tarzının tesirleri 20. yüzyılın ilk yarısına kadar egemenliğini sürdürdü. Aliya bu tesirin en yoğun hissedildiği coğrafyada yaşıyordu. Dolayısıyla onun tefekkür mirasında materyalizm-İslâm karşılaştırması mühim bir yer tutar. İnsanı maddi bir varlığa indirgeyerek makineleştiren/ruhsuzlaştıran uygarlığa karşı müteyakkız bir bilincin inşasına odaklanır. Katolik geleneğin, ruhu kurtarmak için bedeni ihmal etmesine karşı, burjuva Protestan kültür kodlarından esinlenen modern paradigmanın bedeni öne çıkarıp ruhu ihmal ettiğine dikkat çeker. Böylece modern değerler sisteminin aslında Hristiyanlık içi gerilimin sonucu olarak ortaya çıktığına işaret etmiş olur. İslâm'ın ise madde-mana, ruh-beden, dünya-ahiret, fizik-

metafizik ikili karşıtlığına mahkûm olmadan, yani birini diğerinin aleyhine olacak şekilde ihmal etmeden uyum eksenli bir yaklaşımı öne çıkardığını izah eder. Burası mühimdir...

Bilindiği üzere Batı düşüncesi çatışmadan beslenir. Öyle ki çatışmayı "ilerlemenin" muharrik gücü olarak görür. İlk çatışma insan-Tanrı arasındadır. Antik Yunan'dan esinlenen bu yaklaşımın izleri Zeus-Prometeus kavgasında görülebilir. Tanrı insanın düşmanıdır. Bilgiyi (ışığı) ondan saklamıştır. Özgürleşmenin/aydınlanmanın yolu ise bu bilgiye ulaşmaktır. Mitolojiye göre Prometeus bu bilgiyi çalarak insana ulaştırmış ve onu özgürleştirmiştir. Ancak bu eyleminin bedeli ağır olmuştur. Bir kayaya zincirlenmiş, ciğerlerini yemesi için başına bir akbaba bırakılmıştır. Demek ki insan özgürlüğünü/aydınlanmasını Tanrıyla kavgaya-çatışmaya borçludur. Bu yaklaşım modern paradigmanın da serlevhasıdır. Hümanizmin (b)esin kaynağı da burasıdır. Fakat "çatışma" sadece Tanrıyla sınırlı değildir. Aliya'nın Darwin-Michelangelo karşılaştırmasında¹ da dikkat çektiği üzere tabiat da "çatışma" merkezli okumaya tabi tutulur ve o çok bilinen "büyük balık küçük balığı yutar" klişesi modern sosyal bilimlerin temel referansı hâline gelir.

BATI DÜŞÜNCESİNİN EPİSTEMİK REFERANSLARINA VUKUFİYET

Bundan sonrası çatışmanın ilerlemeyi nasıl beslediği tezinin ispatına yöneliktir. Dolayısıyla çatışma çeşitlendirilir ve hayatın bütününe vaziyet eden yegâne unsur olarak öne çıkar. İnsan-insan, insan-tabiat, baba-evlat, kadın-erkek, devlet-birey çatışması... Sosyal bilimler bu çatışmacı yaklaşıma göre organize edilir. Kavramsal çerçeveleri buna göre belirlenir. Epistemolojik-ontolojik-metodolojik perspektifleri "çatışmacı" yaklaşıma göre yapılandırılır. Aliya'nın bu gerçeği fark etmesi 20. yüzyıl İslâmcı tefekkürünün olgunlaşma sürecinde önemli bir basamaktır. Çünkü 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, aralarında İslâmcıların da olduğu Osmanlı münevverleri, Batı düşüncesinin epistemik referanslarına vâkıf değildir. Onlar meseleyi teknik-ahlak ayrımı üzerinden anlamakta, hatta Avrupa aydınlanmasının ürettiği sosyal gerçek-

¹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban, Yarı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 31-38.

liğin kavram ve kurum düzeyinde ithal edilmesinde sakınca görmemektedir. Örneğin merhum Elmalılı Hamdi Yazır, Ernest Renan'ın "İslâm mani-i terakkidir." iddiasına "İslâm mani-i terakki değil zamini terakkidir." diyerek ilerlemeye İslâmî meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Hamdi Yazır, terakkinin (ilerlemenin) çatışmacı yaklaşımdan beslendiği gerçeğinden habersiz görünmektedir.

Cumhuriyet devrimlerinin fikir babası Ziya Gökalp'in "Türk milletindenim. İslâm ümmetindenim. Garb medeniyetindenim." sözü de ciddi bir kafa karışıklığının göstergesidir. Anlaşılan Gökalp de Garb medeniyetinin Antik Yunan-Roma-Hristiyan kodlardan mücehhez epistemik referanslarından habersizdir. Burada, dönemin berrak zihinlerinden Said Halim Paşa'yı ayrı tutmakta fayda var. O, Avrupa'ya biçim veren bilgi sisteminin mahiyeti ve keyfiyetine dair farkındalık sahibi biri olarak, Müslüman toplumların Batılı sosyal bilimler aracılığıyla analiz edilemeyeceğini, çünkü toplumların değişim süreçlerinin kendilerine mahsus "değer sistemleri" etrafında şekillendiğini, Müslüman toplumların sosyal gerçekliğine fıkıh ilminin rehberlik ettiğini beyan etmiş, çağdaşı aydınların kafa karışıklığına dikkat çekmiştir.

Aliya Müslüman toplumların yenilenmesi meselesine odaklanırken yukarıda dikkat çektiğimiz yapısal farklılığı (İslâm'ın kendine mahsus özgün duruşunu ve Batı medeniyetinin epistemik referanslarıyla telif edilemeyeceğini) özellikle vurgular. İnsanı sadece terbiye etmekle yetinmeyen aynı zamanda dünyaya vaziyet etmeyi de isteyen İslâm'ı engellemek isteyen iki gruba dikkat çeker. Muhafazakârlar ve modernistler... Birinciler geçmişin reçetesini sunarken ikinciler başkalarının reçetesini sunmaktadır.² İkisinin de ortak yanı İslâm'ın hayatın bütününe vaziyet etmek isteyen dinamik doğasından habersiz olmaları ve onu sadece *religion* (yani salt maneviyattan ibaret) bir inanç olarak tanımalarıdır. Gerçek bir İslâmî hareketin siyasi olması gerektiğini beyan ederken İslâm'ın sadece manevi tatmine yönelik bir inanç sistemi olmadığını vurgulamaktadır.³

2 Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu*, çev. Dr. Rahman Ademi, Fide Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21.

3 Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, s. 259.

Aliya'nın entelektüel mirasının en kavi tarafı, İslâm'ın ne Hristiyanlıktaki gibi anti-dünyacı ve maneviyatçı ne de Yahudilik gibi materyalist ve milliyetçi olduğunun sarıh bir şekilde ortaya koyulmasıdır.

Denebilir ki Aliya'nın entelektüel mirasının en kavi tarafı, İslâm'ın ne Hristiyanlıktaki gibi anti-dünyacı ve maneviyatçı ne de Yahudilik gibi materyalist ve milliyetçi olduğunun sarıh bir şekilde ortaya koyulmasıdır. İslâm'ın son Elçi (s.)'sinin hayatında belirginleşen madde-mana, ruh-beden, fizik-metafizik, dünya-ahiret uyumu İslâm'ın özgünlüğünün göstergesidir aynı zamanda. Küçük âlem olan insan kendini ve büyük âlemi (tabiatı-evreni) tanıdığı tek İlah olan iman-bağlılığı ziyadeleşmekte, kendindeki ve tabiattaki uyumu fark ettiğinde ise Allah (c.c) ile arasında sarsılmaz bir bağ oluşmaktadır. Bu bağ öylesine kuvvetlidir ki muhtemel başka bütün bağ(lılık)ları iptal etmekte ve gerçek anlamda özgürlüğün yolunu açmaktadır.

İSLÂM'IN TEVHİDİ PERSPEKTİFİ

Aliya'nın "İslâm, religion değildir." tespiti modern sosyal bilimlerin, hassaten sosyolojinin, Hristiyanlığa özgü doğasını deşifre etmesi bakımından çok önemlidir. Bu tespit yüce Kur'an'ın din derken kastettiği ile modern sosyolojinin religion derken kastettiğinin aynı olmadığını izhar eder. Religion, ruhu arındırmak için bedeni ihmal eden (hatta onu günah yatağı olarak nitelendirip şeytanlaştıran), ahireti kazanmak uğruna dünyayı yadsıyan, hâsılı kelam insanın doğasıyla kavga eden Hristiyanlığın (modern tarihte geçirdiği evrimle birlikte bedeninin zevklerine odaklanıp ruhu ve/veya ahireti unutup dünyaya tapan Protestan formu da dâhil) tarihsel tecrübesine ait bir mahiyete sahiptir. Mabede özgüdür ve Tanrı temsilcileri yahut ruhbanlar (*clericus*) tarafından doktrine edilir.

Başka bir ifadeyle katı hiyerarşik bir yapıdadır. Yüce Kur'an ise din derken, iktisadi-içtimai-si-

Aliya, hocaların İslâm'ı yorumlama tekeli oluşturduklarına, Kur'ân'la insanlar arasında aracılık yapmaya çalıştıklarına, dini meslek edinerek ondan geçindiklerine ve dinin hayatı tanzim edişini engellediklerine dikkat çeker.

yasi-hukuki vs. hayatın bütününe vaziyet eden (renk veren) ahlaki değer/ler sistemine işaret eder. Bu değer sisteminin ete kemiğe bürünmüş hâli ise son Elçi (s.)'dir. İslâm, son Elçi'den bugüne tarihin hiçbir evresinde mabet dini olmamıştır. Ruhban sınıfı yoktur. Bu noktada Aliya, hoca ve şeyhlerin kendilerini ayrı bir sınıf olarak organize edip İslâm'ı yorumlama tekeli oluşturduklarına, Kur'ân'la insanlar arasında aracılık yapmaya çalıştıklarına, dini meslek edinerek ondan geçindiklerine ve dinin hayatı tanzim edişini engellediklerine dikkat çekerek, Müslümanların tarihsel tecrübesinde ortaya çıkan bir sapmayı dikkatlerimize sunar⁴

İslâm katı hiyerarşik bir yapı inşa etmemiştir. Elçi, insanların arasında dolaşan, çarşıda pazarda gezen, yeri geldiğinde savaştan ve yöneten bir insandır. O insanüstü bir varlık değildir. Ondan sonra gelen halifeler de hiyerarşi dışı yönetim anlayışını korumaya özen gösterdiler. Ne zaman ki *ısrıcı meliklik* (sulta-saltanat) benimsendi o vakit yöneticilerle toplum arasına yüksek duvarlar örülmeye başlandı ve ilmî-entelektüel bağımsızlık yara aldı. Bu yara zamanla derinleşecek, uzun vadede ise Müslüman toplumun paryalaşmasına, edilgin-pasif sürüler hâline gelmesine yol açacaktır. Yüce Kur'ân'ın "*Raina* (bizi gütt) demeyin *unzurna* (bize nazar et) deyin!" yüce beyanında belirginleşen "özne şahsiyet/ler" yetiştirme amacının üstü örtülecektir. Onun yerine meraksız/miskin/bilgiye ilgisiz/içer kapanan yığınlardan oluşan etkisiz kalabalıklar geçecektir.

4 Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu*, s. 23.

Yüce Kur'ân, Aliya'nın deyimiyle, "ilahiyat formalizmine" kurban edilerek daha az anlaşıldı ve fakat daha güzel sesle okundu. Bilgeliliğin yerini kılı kırk yaran yorumlar aldı. Böylece Kur'ân anlaşılması güç, karmaşık bir metin olarak tanıtıldı. Onun insan-insan, insan-tabiat, insan-Allah uyumunu esas alan hikemi-irfani boyutu akademik formalizmin soğuk-katı-hiyerarşik ve en önemlisi de seküler karakteri sayesinde iğdiş edilerek tarihselciliğin değirmenine su taşındı. Hristiyanlığın İncil'e uyguladığı hermenötik yöntemi Kur'ân'a uygulamak isteyen ilahiyat formalizmi, İslâm'ın çağlar üstü mesajını tarih-coğrafya-kültür-dil bağlamına hapseden son derece yüzeysel ve oryantalistçe bir perspektifin inşasına katkı sundu. Nitekim bugün ilahiyat havzalarında İslâm/Kur'ân, âdeta bir arkeolojik malzeme olarak (inceleme-araştırma nesnesi gibi) değer görüyor. Onun hayata vaziyet etmek isteyen doğası özellikle gözden irak tutularak, manevi boyutu öne çıkarılmaya ve bir tür meditasyon-yoga işlevine benzer bir konuma razı edilmek isteniyor.

İlahi vahiy bilgisi-nübüvvet pratiği ve bu bilgi-pratikte mütenasip geleneksel birikimden ilham alarak, yaklaşık dört asırdır insanlık ailesini ve tabiatı ifsat eden Judeo-Hristiyan referanslı ırkçı-sömürgeci-seküler paradigmanın kavramsal ve kurumsal hegemonyasından teberri etmeyi ve ontolojik-epistemolojik-metodolojik bağımsızlığı temsil ve tebliğ etmeyi canı gönülden arzu eden Müslümanlar için, İslâm'ın tevhidi perspektifine aşına berrak bir zihin olan Aliya'nın tefekkür mirasından öğrenilecek çok şey var.